

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

II. Géza, IV. Béla és a magyar urak székei.

(Válasz Cs. Sebestyén Károlynak.)

Cs. SEBESTYÉN KÁROLY fenti címen szóvátette (*N. és Ny. VI. 14.*) „A magyar szék eredetéhez“ című cikkecskémnek, (*Ethn.-Ért. XXIII*) egyik, II. Gézával és IV. Bélával kapcsolatos állítását, s ott azt mondja, hogy „szék-kérdés magyarázatom egészen téves“. Helyette aztán egy másikat javasol.

Engedje meg, hogy ehhez röviden hozzászólhassak. I. „Először is nagy kérdés — írja — hogy vajjon ez a ma itt-ott észlelhető szokás (nem itt-ott, hanem szerte az országban *B.*), hogy öreg asszonyok vagy leányok templomba vagy öszzejövetelekre magukkal visznek egy kis széket, ősi szokás-e?“

Nem tudom miféle bizonyítékokat kíván erre vonatkozólag tőlem *S.*, mert hiszen ilyen okoskodással — bocsásson meg — pld. azt is kérdezhetné, mivel igazolnám azt, hogy falusi népünk szokott-e az Árpádkorban a ház előtt üldögélve beszélgetni, úgy, amint ma cselekszi.

A hangsúly azonban itt azt hiszem nem a hordozáson van (amire különben hoztam fel példát a régiségből), hanem a kiszékek megvoltán. (Erről legvégül). Mert ha voltak ilyenek, akkor épúgy hordhatták őket, miként — mint említettem — pld. az evőszerszámokat a torokra. Hogy egyébként veteményező munkákhoz, ültetéshez, gyomláláshoz (már Szent-Gallenben) és gabonaszóráshoz (még ma is) hordozták a székecskéket, szintén meg van írva.

Erre a pontra úgyhiszem felesleges sok szót vesztegetnem, mert bármelyik kézikönyvben megtalálható, hogy gyalogszékek, (különösen háromlábú tőkeszékek, tripodák stb.) a Homéroszi kortól kezdve egész kontinensünkön divatban voltak. Két, bennünket közelebről érdeklő hagyománytartó területre (ahol a gyalogszékalakok és használatbeli gyakorlatuk is feltűnő módon megegyezik), a Balkánra és Kaukázusra, külön is felhívtam a figyelmet. Hogy ebből a kontinentális elterjedésből miért maradt volna ki éppen Magyarország, nem tudom elképzelni.

Hogy a honfoglalók hozhatták magukkal — talán éppen kaukázusi hagyatékképpen széket — mint cikkemben mondtam — a szék szó ótörök eredete is valószínűsíthető. Atilláról is azt írja *Priszkosz*, hogy a király és idősebbik fia dobogós diván — trónfélén, kisebbik fiai, Onégéziosz és a vendégek pedig egyes (föltehetőleg alacsonyabb) széken ültek. De az persze

nem bizonyos, hogy ezek azért gyalogszékek voltak. Lehettek azonban ilyenek az alacsonyabb rétegek körében.

2. „De még ha ősi szokás is, semmivel sincsen bizonyítva — mondja S. — hogy valamikor az urak körében is dívott volna, pláne tanácskozás stb. alkalmával.“

Erre ismét csak annyit, hogy gyalogszékeket sűrűn emlegetnek a nyugati források a XI. sz.-tól kezdve városi házakban, várakban, sőt még királyokkal kapcsolatban is. De ha a később említendő S.-féle ikszlábú székeket hordozhatták az urak magukkal a király udvarába, nem tudom megérteni, miért nem vihették az általam hangoztatott kis, (háromlábú?) korong v. félkorong-ülőkéket is? Ha S. egy helyen azt mondja, hogy ilyeneken „legfeljebb a parasztasszonyok ültek“, akkor megfeledekzik arról, hogy az alsó és felső réteg kultúrvagyona valamikor nem vált annyira szét, mint ma, sem nálunk, sem sehol, de különösen a Balkánon és Keleten még ma sem, ahol éppen a férfiak, az urak, s a megtisztelt vendégek ülnek gyalogszékeken, az asszonyok pedig csupán csak a tűzhely mellett a munkaszámolykáikon, ha ugyan nem a földön kuporognak.

3. Az én „egészen téves magyarázatom“ helyett, amit írása folyamán még két ízben is hangoztat S., mivel kárpótól hát bennünket?

Két feltételezéssel: u. m. a) „Teljesen érthetővé válik ez a szék-ügy azzal a természetes feltevessel, hogy a magyar királyok udvari élete a középkorban nem igen különbözhetett a nyugat-európai királyi és fejedelmi udvarokétól“ és b) „Ez a szék tehát (t. i. a német *Faltestuhl*) a XII—XIII. sz.-ban *ki-váltáságos bútor is volt* és összehajtvá könnyen vihető is volt s ezért *valószínűnek tartom*, hogy ilyenfajájúak lehettek azok a székek, amelyeket a magyar urak magukkal vittek, vagy inkább vitettek, amikor a király udvarába mentek“. Ebből áll az új magyarázat.

S. tőlem a fenti első két pontra „bizonyítékokat“ kér, jogom van tehát nekem is ilyeneket kérni tőle.

Kérdem már most tisztelettel, vajjon bizonyítékok-e az itt elmondottak?

De a két egymásra épített feltevéshez kapcsolva, még másokat is kérdenék tőle. Nevezetesen: Azt írja, hogy a) „Százával maradtak fenn (t. i. Nyugaton) gyűléseket ábrázoló régi képek, metszetek stb. s ezeken mindig *egy* trónusszerű széket látunk, amelyen vagy az uralkodó, vagy a püspök ül, mindenki más pedig áll, vagy a terem szélein padokon ül. Még a XV. sz.-ban is ez volt a divat“.

Nyugaton eszerint az országtartó urak a király termeiben még a XV. sz.-ban is álltak vagy padokon ültek, ellenben nálunk, akik az udvari szokásokban Nyugatot utánoztuk, már a XII. sz. elején faltestuhlokat vitettek az udvarba, vagyis olyan székeket, amelyeket már akkor tőlük kölcsönöztünk.

Hogyan értsük ezt?

Ha a német fejedelmi származású Ottó freisingi püspök ezt a magyar szokást érdemesnek tartotta följegyezni, abból én azt következtettem, hogy a német udvarokban az nem volt divatban. Úgy látom fenti hivatkozásával S. is ezt erősíti meg.

b) Ha a német *faltestuhl* S. szerint a középkor folyamán még a *királyi palotákban* is egyesével állott, miképpen lehetséges az, hogy a magyar királyság megszületése után alig száz év múlva az már a *magyar urak házaiban* is otthont talált, mert hiszen onnan hozták azokat S. szerint az udvarba?

Meg kell itt még — bár mellékesen — azt is jegyeznünk, hogy a kezdetben római mintára főleg fém-ből és elefántesontból készített előkelő *faltestuhl*-t — tudtommal csak a középkor vége felé kezdték fából könnyed formában utánózni. Felégetni pedig (IV. Béla alatt t. i.) csak ezeket lehetett volna.

c) A német *faltestuhl* az úri palotákból, idők folyamán tudjuk, leszállott a nép közé is s helyel-közel, persze fából faragva, még ma is megtalálható. Kérdezzük, most, hogy ez a S. szerint már a XII. század elején nálunk meghonosodott bútort miért nincs meg a mi kulturánkban is?¹

d) A *faltestuhl*-t, tárgyat és nevet átvette a németből a francia is (mai neve: *fauteuille*), a nevet átvette a németből a használat is (*faldisterium*), kérdés miért nem vette át a magyar is mondjuk *falteszék* formában a *sámelszék*, (már a Margit legendában) *szeccelszék*, *zsöllyeszék* stb. példájára?

Az is különös, hogy *zsöllye* szavunk, mely mint bútort, S. szerint a *faltestuhl* leszármazottja, a középlatin *sella*-ból származik.

Az is feltűnő, hogy még IV. Béla latinnyelvű oklevélírója se használja a *faldisterium* nevet, pedig akkor már S. elmélete szerint jól meg kellett fészkelnie magát nálunk a székeknek, hanem — mintegy pejorativ értelemben — aliqua sedes-ről („valami székről“) beszélt.²

¹ Összehajtható és lóhátra rakott (de háromlábú) „tábori székek“ az újkorban, persze nálunk is meghonosodtak. De ezek nem közvetlen leszármazottjai annak, hanem kései átvételek.

² Csupán *Barthal* szótára említi a *faldisteriumot*, a primási szék megnevezésére, de az is 1792-ből. „Összefogható széket“ (*sedes nlicatilis*) egyedül *Pápai Páriz* szótárában találunk majd ugyanazon időből. (*Nyt. Sz.*)

Mikor „A magyar szék eredetéhez“ című cikkecskémet írtam, én is szétekintettem az irodalomban s nekem is megakadt a szemem a sok középkori úri, (néha, *Stephani* szerint tréfásan kalandos-alakú) *faltestuhl*-on, amik egészen külön formát képviselnek a székfajták között, de ugyanakkor, magyar vonatkozásban, fölmerültek bennem a fenti aggodalmak is. Ez volt egyik okom arra, hogy magyarázatomban nem vettem őket figyelembe s nem befolyásolt összecsucukot, tehát — főleg ha fából lettek volna — könnyen szállítható voltuk se. Döntőnek tekintettem azonban a több érveléssel valószínűsített ősmagyar szék — szerintem gyalogszékeféle — meglétét. Úgy nézem ez az, amit *S.* nem akar elhinni, pedig maga mondja, hogy „a régi magyaroknak korongalakú ősi (alacsony) asztaluk volt. Ennek nyomai ma is megmaradtak s azt gyalogszékekkel ülik körül“. (*N. és Ny. II 175.*) Itt tehát az a furcsa helyzet áll elő, hogy volt (s helyenként ma is van) alacsony asztalunk s annak „ősi magyar neve is volt, de — szerinte — elenyészett“, van aztán gyalogszékünk is, sőt annak neve is fennmaradt (a *szék* szóban), de székünk mégse volt, mert a *szék* első jelentése *S.* szerint *pad* volt. (*Ethn.-Ert. XIX. 63.*) Ez azonban aligha jár együtt a korongasztallal!

Ilyenformán bajos lesz ugyan megérteniünk egymást, mégis kérnem kell *S.*-t, oszlassa el aggodalmait.

Bátky Zsigmond.

*

Engedje meg BÁTKY ZSIGMOND, hogy felelhessek az ő megjegyzéseire. Csak azért teszem ezt, hogy ha lehet, eloszlassam aggodalmait.

Azt én nem tagadom, hogy a magyarságnak ne lett volna régen is egészen alacsony kis székecskéje. Sőt én is ezeket tartom a magyarság legrégebbi *egyed* székeinek. Csak azt tagadom, hogy a kereszténnyé lett és nyugati lovagi szokásokat felvett magyarok királyi udvarában ilyen kezdetleges alacsony székecskéket használtak volna — *kivéve láb alá való zsámolyoknak*. Azt én is jól tudom és vallom is, hogy az alsó és felső réteg kultúrvagyona valamikor nem vált annyira szét, mint ma, *de csak a keresztény vallás felvételéig és a főúri rend kialakulásáig*. Ha ez a székhordozás ősi szokás lett volna, ugyan mi oka lett volna IV. Bélának megharagudni rá, annyira megharagudni, hogy tűzre dobatta az ellenkező főúri székeit.

Hogy miért kell itt a Balkán népeire hivatkozni, azt nem értem. Én is *Nopesa* könyvéből tudom, hogy pl. Albániában a megtisztelt vendégek gyalogszékeken ülnek — de nyilván csak

azért, mert más, rendes magasságú szék nincs is az egész házban. Nem hiszem azonban azt, hogy II. Géza király megtisztelt férfi vendégeit háromlábú székecskékre ültette volna a tiszta szobában, miközben idei karcossal kínálta meg őket, egészen alacsony korongos asztalról (sajnos pipával nem kínálhatta meg őket közismert okból), Eufrozina királyné pedig ezalatt udvarhölgyeivel és női vendégeivel a pitvarban kuporodott volna a nyitott tűzhely mellett... Most is azt mondom tehát, hogy II. Géza király élete valószínűleg jobban hasonlíthatott III. Konrád császár udvari életéhez, mint a prizreni vagy skopljei knyázokéhoz.

A nyugati uralkodók termeiben még a XV. sz.-ban is vagy álltak az urak a király jelenlétében, vagy padokon ültek, ha ettek vagy tanácskoztak. Freisingi Ottónak ezért tűnt fel az, hogy a magyar urak is *széken* ültek a király jelenlétében, mert nyugaton ez nem volt szokásban. És hogy ő csak *ezt* jegyezte fel, ez azt mutatja, hogy egyébként valószínűleg olyanak találta a magyar udvart is, mint amilyen az ő uralkodójáé volt, csak éppen ez a székügy tűnt fel neki, mert ez a nyugati szokástól eltért.

Hogy a *Faltestuhl* mennyire volt *kiváltságos bútor*, azt meg lehet találni minden szakkönyvben. Egyik francia forrásunk (M. Violet-Le-Duc, Dict. d. mobilier) szerint: „C'est un pliant de bois ou du métal que l'on pouvait transporter facilement, ... servait de siège aux souverains, aux évêques, aux seigneurs: c'est, à proprement parler, un trône. — ... le moyen âge en fit de nombreuses applications, et le fauteuil fut toujours considéré comme un siège d'honneur. La fauteuil de l'évêque ... désigne la juridiction spirituelle qui est annexée à la dignité pontificale ...“ (i. m. I, 109). Erről a székformáról mondják, hogy ősrégi forma, amely a rómaiak idejétől kezdve ismeretes mint „*sella curialis*“, a tisztelet- és tisztviselő-ülés fogalmaként. Ezt a kivételes jelentőségét megtartotta az egész középkoron át. A legtöbb képes kéziratban, amelyen király vagy bíró van ábrázolva, az mindig ilyen X-lábú széken ül. És előtte mindig ott van a láb alatt való scabellum, a kisszék. Erről a székről vezetik le a régi német jognak azt a szokását, hogy a bírónak mindig *négylábú* széken kell ülnie, míg minden más szék, amelyről a régi német jogban van szó, *háromlábú* szék. (Falke, Gesch. d. deutschen Kunstgewerbes, 4). Még a magyar lexikon is azt mondja, hogy ez „az a *hordozható* szék, melyen a püspök egyházi ünnepek alkalmával akkor ül, ha a *nem mozdítható* püspöki trónust igénybe nem veheti“.

Azt mondja BÁTKY, hogy *gyalogszéket* sűrűn emlegetnek a nyugati források a XI. sz.-tól kezdve városi házakban, várakban, sőt még királyokkal kapcsolatban is. Ez tagadhatatlan, de meg kell nézni a forrásokat arra nézve is, hogy milyen szerepe volt a gyalogszéknek abban az időben a fent említett helyeken. Erről is felvilágosít fent idézett francia forrásunk: „*L'escabreau... ou marchepied* [gyalogszék!] (*scabellum*)... désigne la puissance temporelle, qui doit être soumise à la puissance spirituelle... il devient un appendice obligé des fauteuils laïques aussi bien que des trônes épiscopaux dès le XIIe siècle.“ (i. m. 111.)

Kell ennél több bizonyíték a faltestuhl előkelő és a gyalogszék alacsonyrendű szerepéről a középkori magasabb körökben? Melyikre a kettő közül ültek le tehát a magyar urak, amikor a király elé mentek? És megharagudott volna-e a magyar király annyira, hogy elégettette széküket, ha *gyalogszék*-re ültek volna?

Azt rosszul tudja BÁTKY, hogy a faltestuhlt csak a középkor vége felé kezdték *fából* utánozni. Szó sincs róla. Eredetileg és mindenütt *fából* készült s csak a rómaiak idején készült fémből is, mint ahogy a rómaiak egyéb *díszbútor*a is egy időben fémből készült. Már az egyiptomi királysírokban is *fából* való ilyen székeket találtak, Európa északi részein, Északnémetországban, Dániában, Svédországban már a bronzkorban voltak ilyen *fából* való székek. De nem is kell ilyen messzire a múltba mennünk például, találunk ilyeneket a minket jobban érdeklő középkorban is. Salzburgban, a Nonnbergen levő ősrégi apácakolostorban láttam azt az X-lábú *faltestuhlt*, amelyet 1242-ben II. Eberhard salzburgi érsek ajándékozott *díszülőkének* a kolostor fejedelmasszonyának II. Gertrudnak. A széknek anyaga vörösre festett *fa*, amelybe csontfaragványok vannak erősítve, a lábak vége öntött bronzból készült oroslán körmök, felső végükön pedig csontból faragott oroslánfejek vannak. Egy másik ilyen szék a Lahn melletti Limburg dómjából származik s most a wiesbadeni múzeumban látható. Egy harmadik példányt a barcelonai múzeumban őriznek. Szóval voltak már II. Géza és IV. Béla idejében is *fából* való faltestuhlok, amelyeket *lehetett elégetni*.

Ami BÁTKY ama kérdését illeti, hogy miért nincs a magyar nyelvben egy *falteszék* szavunk, arra csak annyit válaszolhatok, hogy én sem értek a magyar nyelvészethez, tehát nem szólhatok hozzá. Ez a nyelvtudósok dolga, akik talán figyelmükbe veszik ezt a kérdést.

Abban csakugyan igaza van BÁTKNAK, hogy egész alacsony, korongos asztalt padokon nem lehetett körülülni. Lehetett azonban úgy ahogy a keleten szokás: minden szék, tehát kisszék nélkül is, egyszerűen a földön, illetve a szőnyegen guggolva. Annál könnyebb lehetett ez így, mivel ez az asztalfélnék akkor még csak tenyéryi magas lehetett, ilyent pedig még kisszékeken sem lehet körülülni.

Abban is igaza van BÁTKNAK, hogy én az ő székmagyarázata helyett egy másikat javasolok. Úgy is van, én egy *újabb* és szerintem *jobb* magyarázatot akartam adni. Ezt pedig fenntartom most is teljes egészében. Hogy kettőnk között kinek van igaza, vagy kinek a magyarázata valószínűbb, azt egészen nyugodtan rábizhatjuk a pártatlan olvasóra.

Cs. Sébestyén Károly.

Kopaszi kákó.

A gyékény ágatlan szárával s hengeralakú termős virágzatával egészen olyan, mint a buzogány, s így is hívja a nép sok helyütt, s a székely *nád(i)-botikó*, *-butikó* is azt jelenti, mert a *bot* volt régen a buzogány neve is. A németben is *Kolbe* 'buzogány' és a 'gyékény' is. *Sumpfkolbe*, *Rohrkolbe*, *Teichkolbe*, *Wasserkolbe*, *Weiherkolbe*, *Lieschkolbe*, *Deutelkolbe* (az utóbbi már az ófélnémetben is előfordul) nevein kívül *Narrenkolbe* is a gyékény (vö. lat. *sceptrum morionis* Grimm). De a bolondok fejét magát is nevezték a *Kolbe* szóval, mert rövidre nyírt haját kellett viselniük, mint a jobbágyoknak, s ma is a raboknak, s csak a nemes ember viselhetett a középkorban hosszú haját. A kopaszra vagy rövidre nyírt fej szintén hasonlított a „buzogány”-hoz. Ennek a nyomát őrzi a magyar *Kopaszi kákó*. Hajdúszoboszlón mondják tréfásan az olyan gyerekeknek, akinek a haja nagyon rövidre van lenyírva: „*Te kopaszi kákó!*” Ez a kifejezés bizonyára másutt is használatos az Alföldön (kérünk rá adatokat!), így a Nyr. 9:183 idézi Szatmár, Szabolcs és Ugocsa megyéből, de minden értelmezés nélkül, s így közli az MTsz. is. Ugyancsak Hajdúszoboszlón '*kopaszi kákó*' hosszú gallyaitól letisztított kampós bot; erre akasztják a korsót vagy kantát, ha a szőlőben a kávas kútból vizet akarnak meríteni (MNy. 5:95.) A 'kampós bot' jelentésű *kopaszi kákó*-ban levő *kákó* valószínűleg más szó, amely az Alföldön és a Palócságban magában is használatos, s a MTsz. *gágó* és *kajkó* alakjait is közli. A *kopaszi* jelző eredetileg csakis fejre vonatkozhatott, de a zalamegyei Tapolcán a nép a gyékényre is mondja *kopasz kákó* (MNy. 5:95). Nem lehetetlen azonban,